

ЩОДО СТАНУ, ПРОБЛЕМ І ПЕРСПЕКТИВ ПІДГОТОВКИ Ї АТЕСТАЦІЇ НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ З МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

*До засідання Координаційної ради з питань мистецької освіти і науки
при Національній академії мистецтв України*

I. Підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації

1.1. Остання версія Закону України «Про вищу освіту» передбачає термін навчання в аспірантурі з відривом від виробництва замість трьох чотири роки. Втім, як раніше у жодному нормативному документі не йшлося, що аспірант, який закінчив аспірантуру, неодмінно повинен захистити дисертацію, так і тепер. У рекомендаційній інтонації 7-ї частини 2-ї статті XV розділу нового Закону це побажання держави особі, яка закінчила аспірантуру, виглядає так: «Особи, які закінчили аспірантуру або докторантуру до набрання чинності цим Законом, мають право на захист дисертації протягом одного року». Отже: «мають право», а не «повинні». Відтак у вишів і наукових установ немає права вимагати неодмінного захисту, і через це процес підготовки аспірантів лишається справою честі наукового керівника та віддзеркаленням міри зацікавленості у захисті самого аспіранта. Йдеться лише про підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, а не про захист дисертацій. Єдиний документ, яким керуються виші та наукові установи, це так звана «309 Постанова», яка так і називається: «Порядок підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації». Він давно вимагає ретельного перегляду.

Отже, доки на законодавчому рівні не буде встановлена необхідність захисту дисертації після закінчення аспірантури, розмови про проблеми підготовки кадрів і захисту дисертацій лишаються струсом повітря.

1.2. Спираючись на досвід підготовки кадрів вищої кваліфікації в Інституті проблем сучасного мистецтва НАМ України з 2011 року, слід наголосити, що цей процес попри різні життєві перепони, які спіткали випускників аспірантури, триває, і на сьогоднішній день дисертація одного з чотирьох випускників аспірантури 2014 року прийнята до захисту, автореферат розісланий, друга готується до прийняття. Решта людей продовжують чесно працювати над дисертаційними рукописами.

1.3. Для покращення стану ефективності використання бюджетних коштів на підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, про що так піклується дер-

жава, яка вимагає від фундаментальних наук миттєвих результатів, на мій погляд, слід:

1.3.1. Надати аспіранту право залишити навчання в аспірантурі за власним бажанням упродовж першого року навчання до першої річної атестації. Адже студенти вишів мають таке право без відшкодування стипендії. Для цього треба внести відповідний рядок до п. 22 Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів.

Таке право надасть можливість заощаджувати бюджетні кошти на підготовку аспірантів, які упродовж першого року навчання встигнуть зрозуміти, що наукова робота опинилася насправді не їхньою справою, і допоможе закладу позбавлятися «баласту» без судових конфліктів. На теперішній час заклади повинні дотягувати нерадивого аспіранта до закінчення аспірантури, йти на зустріч побажанням наукового керівника, сподіватися на покращення обставин з написанням дисертації, тобто всіляко враховувати суб'єктивні чинники. Наскільки відомо, прецедентів щодо відшкодування аспірантом вартості навчання згідно з законодавством України, як те передбачено п. 22 Положення, не існує.

1.3.2. Для скорішої інкорпорації українських науковців до європейського наукового контексту слід розробити механізм сумісного керівництва аспірантом у двох закладах: в Україні та закордоном. Такий механізм має передбачати узгодження вимог до пакету документів, що подаються людиною, яка захистила дисертацію в Україні, з вимогами, які висуваються до документів і процедури захисту в аналогічних зарубіжних вишах. У нашому атестаційному законодавстві цей момент не розроблений взагалі.

II. Атестація наукових кадрів вищої кваліфікації

2.1. Атестація наукових кадрів вищої кваліфікації останні десять років перебуває якщо не в лихоманці, то в гарячковому стані, і перспектив на одужання не спостерігається. Зрозуміло, що державі вигідно, щоб докторів наук і докторів філософії було якомога менше (аби не сплачувати надбавки за наукові ступені), науковцям вигідно, щоб науковий ступінь був все ж таки досяжним попри усі формальні перепони, що створені державною на цьому шляху у штучний спосіб, що до науки немає стосунку.

Передовсім слід наголосити, що заклад, який має відповідати за контроль над захистами дисертацій, має чітко розрізняти вимоги, що висуваються до дисертацій у різних галузях знання. За природою явища не можуть існувати одні й ті самі вимоги до дисертацій на здобуття гуманітарного наукового ступеня та, скажімо, природознавчого або технічного. Такого розуміння на цей час

не існує. Насамперед, це стосується вимог до публікацій. Якщо у галузі технічного знання блоки, що вимагаються у статтях («Постановка проблеми», «Аналіз останніх публікацій», «Викладення основного матеріалу») ще більш-менш виправдані: людина оприлюднює результати дослідження, а не міркування, що призвели до цих результатів, — в галузі гуманітарних дисциплін, насамперед мистецтвознавства, ця модель не спрацьовує, або спрацьовує жажливо: тексти, написані на такий кшталт, часом огидно читати, оскільки науковець-гуманітарій це ще й до певної міри літератор, а не людина, для якої виразне слово є технічним механізмом донесення змісту до колеги. Гуманітарій працює не стільки для колег, скільки для зацікавлених людей взагалі, виконуючи до певної міри культуртрегерські, а не лише суто наукові функції. Узагальненими вимогами до статей виробляються в аспіранта або молодого науковця наукова обмеженість і глухота до слова, яке лише й є в гуманітарія, на відміну від природознавця або технаря, озброєного формулами, астролібіями, пробірками, ретортами, лабораторною мишею.

Отже, доки не будуть розрізнятися вимоги до публікацій в царині гуманітарних дисциплін, на відміну від технічних або природознавчих, свобода наукового пошуку у мистецтвознавстві буде обмежена. Уже зараз спостерігається перетворення творів мистецтва на коментар до тієї або іншої культурологічної концепції, і така тенденція також не веде до значних успіхів.

2.2. Яскравим прикладом нерозуміння зазначеного вище є проект наказу «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», розміщений ще 17.07.2014 для обговорення на сайті МОН України, який, на щастя, поки що лишається у проекті. Він справляє враження чергового жонглювання цифрами. Зменшення або збільшення кількості опублікованих за темою дисертації статей аж ніяк не може свідчити про зменшення або збільшення їхньої якості, адже кількісні показники не завжди мають сміливість перетворюватися на якісні. Як відомо, це відбувається в інший спосіб.

До того ж, слід підкреслити дуже наполегливо, що *в розвинених країнах світу немає індексу цитування у гуманітарних галузях знання*, на який так налаштовані українські контролери від науки, і намагання виводити праці в царині українського мистецтвознавства на світовий рівень часто означає викручування рук науковцям. Не секрет, що більшість проблем в сучасному українському мистецтвознавстві пов'язані з етнологічною складовою, характерною і цікавою переважно в Україні та, можливо, в діаспорі. Відтак, людина, яка, скажімо, усе життя вивчає орнаментику весільних суконь або скринь, або ж український народний іконопис XVII–XVIII століть, не зможе отримати високого відсотку цитування за кордоном, і буде вважатися другорядним науков-

цем незважаючи на вельми цікаві результати наукових студій. За рубежем це давно зрозуміли, і відмовилися від індексу цитування в гуманітарній галузі.

2.3. Більш бажаним для загальної справи, ніж ще більша формалізація вимог до здобувачів наукових ступенів, було би використання досвіду атестації кадрів, напрацьованого у навчальних закладах, з використанням можливостей сучасних технологій розповсюдження інформації, зокрема наукової.

Пропонується наступна модель.

2.3.1. Дисертацією є одноосібна монографія на здобуття наукових ступенів доктора наук і доктора філософії (окрім дисертацій, виконаних за закритою тематикою, для яких слід встановити окремі вимоги) належного обсягу, — замість грубих фоліантів, які захарашують коридори Департаменту атестації кадрів МОН України та полиці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Така практика існувала в університетах Російської імперії і досі існує в розвинених країнах.

Звісно, така монографія має звичайні ознаки наукового видання (назва установи у шапці, рекомендація її Вченої ради, рецензенти, ISBN, належні вихідні дані тощо), отже є книгою, а не переплетеним стосом паперу, яким важко користуватися.

До тексту монографії має бути долучена розлога анотація англійською мовою в обсязі і жанрі майбутнього автореферату, з належною кількістю друкованих знаків.

Монографія має бути видана накладом не менш ніж 50 примірників (враховуючи перелік обов'язкової розсилки друкарнею, фахівців з теми дисертації та ін.), розміщена в електронному вигляді на сайті наукової установи, де її виконано (або установи, в якій має відбутися її захист), і на спеціальному медіаресурсі НБУВ: у такий спосіб її наклад стає безмежним, а доступ до тексту миттєвим.

Цей захід, по-перше, накладатиме додаткову відповідальність на автора, котрий буде ставитися до тексту з більшою акрібією, адже знатиме, що його студія друкується як книга друкарським способом, а не у двох–трьох примірниках на принтері. По-друге, можна буде регламентувати технічну форму верстання таких монографій, аби запровадити певну загальнодержавну систему формування бази дисертацій для праць технічних, природознавчих і гуманітарних спеціальностей, кожна з яких повинна мати особливості.

2.3.2. Оскільки на захист врешті-решт виноситься завершена наукова праця, наукові статті, в яких зазвичай друкуються фрагменти її результатів (як правило, у вигляді підрозділів дисертації, оздоблених анотаціями), повинні мати допоміжний характер, не бути обов'язковими, але бути бажаними. Особливо це стосується статей на здобуття наукового ступеня доктора наук у час-

тині, коли захист може відбуватися на підставі «сукупності статей, опублікованих у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки» (п. 4 ст. 6 нового Закону України «Про вищу освіту»), що за традицією притаманно технічним спеціальностям. У такому разі — без монографії — автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук має друкуватися в одній обкладинці двома мовами однакового обсягу — українською та англійською, — і розташовуватися на зазначених сайтах на правах монографії (за правилами ISBN, книгою вважається видання обсягом понад 48 сторінок; від 4 до 48 — це брошура).

Усунення обов'язковості друкування наукових статей для здобувачів наукового ступеня доктора філософії, які навчаються в аспірантурі і мають регулярно звітувати про виконання індивідуального плану, створить додаткові умови для відмови від формальностей у проходженні атестації: «атестація» кількості оприлюднених статей, кількості доповідей на наукових форумах, обсягу написаних розділів дисертації перетвориться на сутнісне обговорення наукової проблеми, розробкою якої займається аспірант.

Обов'язковим слід вважати оприлюднення у збірниках наукових праць рецензій та відгуків на монографію (або її рукопис), в яких здійснюється оцінка наукових досягнень здобувача, їхня важливість, обґрунтованість, перспективність корисності тощо. Слід зважити на те, що на сьогодні більшу проблему становить не стільки фізична наявність монографії (не говорячи про статті) та її Інтернет-оприлюднення, скільки взагалі оповіщення наукової громадськості про її вихід у світ. Здається, саме на це і має бути орієнтована українська наукова періодика: що, де, коли.

Натомість публікація в авторитетному науковому періодичному виданні (зокрема зарубіжному) стає справою честі справжнього вченого і, відверто кажучи, спрацює на апріорне відсіювання «сірих», пересічних студій (певна кількість таких робіт завжди існуватиме), що створюються лише заради того, аби безболісно захиститися, і такий намір буде навіть виглядати більш опукло.

Відтак, до певної міри відпадає необхідність, по-перше, у величезній кількості «ваківських» наукових збірників, їхньому утриманні, витратах паперу; по-друге, у грошових витратах здобувачів на друк статей, зокрема в іноземних виданнях, — вони концентруватимуться на виданні монографії. По-третє, відпаде необхідність очікування на вихід збірника у світ: ніби від цього результату дисертації стають змістовнішими, або читачі жваво прямують до бібліотеки, аби подивитися на нове число збірника, яке вже місяць як є на відповідних сайтах. Узагалі, така практика — кількамісячне очікування можливості подати

роботу до дисертаційної ради через термін виходу в світ «останньої публікації» — зараз, за розвинутих інформаційних технологій, є даниною архаїчним уявленням про шляхи розповсюдження наукового знання.

2.3.3. Важливим кроком в уніфікації справи оприлюднення наукових статей було би створення єдиного загальнонаціонального електронного порталу на кшталт, приміром, російського ресурсу «Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов» (<http://jurnal.org/>), але виключно в електронному вигляді. Відтак підлягає перегляду чинна вимога щодо необхідності випуску збірників наукових праць водночас друкарським і електронним способом — у бік дозволу випускати збірники наукових праць лише в електронному вигляді. Якщо збірники наукових праць видаються коштом державного бюджету, така вимога сприятиме заощадженню цих коштів.

На мій погляд, зміна державної конструкції у справі опублікування дисертаційних результатів праць має спрацювати, по-перше, на її спрощення і більшу прозорість, по-друге, на формологічну уніфікацію «кінцевого продукту», по-третє, прискорить наближення цього «кінцевого продукту» до «споживача», а відтак наблизить українську гуманітаристику до цивілізованого світу, відсутнє її від зашкарублених підстав державного спостереження за доробком наших науковців¹.

Член Координаційної ради з питань мистецької освіти і науки
при Національній академії мистецтв України,
доктор мистецтвознавства, професор

 А. О. Пучков

Київ, 27.09.2015

¹ Виголошено автором 17.11.2015 на засіданні Координаційної ради з питань мистецької освіти і науки при НАМ України.